

verzity Hradec Králové) i Instituta za svetsku istoriju u Pragu. Ondržej Felcman (Ondřej Felcman) je pisao o čehoslovačkoj Narodnoj skupštini u vreme Praškog proleća (*Československé Národní shromáždění v roce 1968*), Martina Miklova (Martina Miklová) o studentskom pokretu u Brnu do okupacije Čehoslovačke, o studentskim protestima u novembru 1968. u Brnu i o slabljenju samog pokreta u prvoj polovini 1969. (*Hnutí vysokoškolského studentstva v Brně v letech 1968–1969*), zatim Daniel Povolni (Daniel Povolný) o prvom pokušaju sovjetske vojske da uđe u Čehoslovačku maja 1968. (*První pokus Sovětů o vstup do Československa v květnu 1968*) i Dalibor Statnjik (Dalibor Státník) o sindikatima, masovnim organizacijama koje su činile deo programa reformi Praškog proleća (*Nová odborová politika jako autentický pokus o socialistickou reformu*). Pored 12 stručnih radova, u časopisu je objavljeno i 10 prikaza na češkom i jedan na slovačkom jeziku i to čeških, nemačkih, austrijskih, engleskih i jedne norveške knjige. Autori prikaza su Petr Beranek, Aleš Bržiza, Pavol Jakupec (Pavol Jakubec), Martin Kovarž, Jaromir Soukup, Miroslav Šeptak (Miroslav Šepták), Stanislav Tumis i Jaroslav Valkoun (Jaroslav Valkoun).

Predstavljene studije i članci napisani su prevashodno na osnovu relevantne literature, kao i objavljenih i neobjavljenih izvora. Ti tekstovi pružaju značajan doprinos boljem sagledavanju nekih istorijskih aspekata i nedovoljno obrađenih tema. Na kraju, treba pohvaliti ideju, ali i spremnost Filozofskog fakulteta Karlovog univerziteta i njegovih instituta da pored neparnog broja na češkom, paran broj časopisa bude na engleskom jeziku, što časopisu *Dvacáté století – The Twentieth Century* daje veći međunarodni značaj. Ne treba zaboraviti ni to da u češkim naučnim krugovima duži vremenski period postoji interesovanje za proučavanje istorije Balkana i ujedno istorije Jugoslavije, tako da ostaje nada da bi se u nekom od narednih brojeva ovog časopisa mogli pojaviti i radovi istoričara iz Srbije.

Mr Milan SOVLJ

Момчило Исић,
Селџаштво у Србији 1918–1941, књ. 2:
 Просветно-културни и верски живот, Службени гласник,
 ИНИС, Београд, 2009, 558 стр.

Момчило Исић, научни саветник Института за новију историју Србије, спада у ред оних наших историчара који су, свесни значаја тематског круга чијем истраживању су посветили свој професионални живот, истрајни у томе да у потпуности, односно у највећој могућој мери у којој то дозвољавају извори који су често непотпуни или чак фрагментарни, истраже све „рукавце“ који воде до свеобухватног разумевања неке појаве, процеса или у случају колеге Исића, друштвеног слоја који је у периоду када је посматран био изразито доминантан у оквирима Србије. Стога је он питањем селџаштва и његовог положаја у Србији у периоду између два светска рата пришао на такав начин који је омогућио његово сагледавање из свих релевантних углова. Имајући у виду значај селџаштва за оновремено друштво, велики обим грађе која о селџаштву постоји у српским архивима и значајан број већ објављених текстова, јасно је да резултати до којих је Исић дошао током више годи-

на истраживачког рада нису могли бити презентовани у само једној монографији. Зато књига *Сељаштво у Србији. Просветно-културни и верски живот*, која се појавила 2009. године, представља логичан наставак већ објављене Исићеве књиге *Социјално-економски положај сељаштва* која је у два тома објављена 2000, односно 2001. године, и са њом чини свеобухватно замишљену студију *Сељаштво у Србији између два светска рата*. На тај начин, стручна и читалачка јавност добила је могућност да се о готово свим аспектима живота и рада сељаштва у Србији од 1918. до 1941. информисе на једном месту, на прегледан и разумљив начин, уз обиље статистичких података који су у текст уклопљени тако да га не оптерећују превише и не ремете комуникацију читаоца са текстом.

Радам на књизи о просветном, културном и верском животу сељаштва у Србији у међуратном периоду Момчило Исић је на успешан начин спојио две најзначајније теме којима се и раније бавио. Прва је сељаштво и његов положај а друга школство и његов развој и значај у Србији. На обе теме он је већ објавио неколико успешних монографија па тако књига *Сељаштво у Србији. Просветно-културни и верски живот* долази и као својеврсна синтеза утемељена на знањима која је аутор стицао дуги низ година. С обзиром на то да у периоду који је истраживан Србија није постојала као независна држава или јединствена административна јединица у оквиру Краљевине СХС/Југославије, Исић се, када је у питању био простор и људи који су били предмет његовог истраживања, ограничио на територију Краљевине Србије и Старе Србије (Рашка, Косово и Метохија) коју је Србија добила после балканских ратова. Сељаштво на том простору, које је непосредно после Првог светског рата чинило преко 80% укупног становништва, његово (не)просвећивање, културне потребе и верски живот чине окосницу Исићевог истраживања и тематски оквир текста који читалац има пред собом.

Ова књига резултат је истраживања које је у потпуности утемељено у архивској грађи, махом фондова Архива Југославије, од којих је најзначајнији фонд Министарства просвете Краљевине СХС/Југославије. Аутор је користио и сву релевантну литературу која је била од значаја за тему којом се бавио, иако српска, и раније југословенска, историографија у прошлости (као ни данас) није посвећивала велику пажњу оваквим истраживањима која су фундаментална и незаобилазна за разумевање модернизацијских процеса у Србији током 20. века. Књига о којој је реч структурирана је логички и прегледно. Подељена је на увод, у коме аутор даје преглед просветних, културних и верских прилика у Краљевини Србији од првих година 20. века до почетка Првог светског рата, и три велике целине које чине језгро текста и које су насловљене „Утемељеност школе међу сељаштвом“, „Царство неписмености и непросвећености на селу“ и „Верски живор сељаштва“.

Први део књиге, „Утемељеност школе међу сељаштвом“ бави се пре свега местом и улогом школе у животу сељаштва. Пошто просвећивања народа нема без његовог описмењавања, у чему највећу улогу увек има основна школа, у овом делу књиге, који и обимом и значајем чини централни део читавог текста, подробно се анализира бројност и географски распоред основних школа у Србији у периоду између два светска рата, као и њихов материјални положај, који се одражавао и на успешност њихове мисије у селима где су отворане. Исић у овом делу књиге говори махом о непостојању адекватних материјалних предуслова за ефикасан рад школа који су били бројни, почев од недостатка новца за издржавање школа и учитеља,

недостатка простора и подесних школских зграда, малобројности школа и њихове оскудне опремљености наставним средствима па до недостатка довољног броја учитеља који би у њима радили. На овом месту, аутор анализира и веома раширен проблем непотпуне обухваћености сеоске деце школовањем, који је постојао и у претходним периодима и који је уско био повезан са наслеђем и традиционалним васпитањем, поготово женске деце. Чини се да је управо неуспех просвећивања у прошлости утицао да тако непросвећени родитељи не схвате значај школе за будућност своје деце. Нарочито тешко стање у вези са уписом деце у основне школе настало је после Првог светског рата када су генерације деце која због рата нису ишла у школу, као и велики број оних којима је рат прекинуо школовање, доспеле пред врата школа чији број је био мањи и у којима је било још мање учитеља. Такође, у центру Исићеве пажње у овом делу књиге су и проблеми попут одустајања од школовања већ уписане деце, успеха ученика, њихове пролазности у више разреде и школовања у разним видовима средњег образовања, од грађанских до занатских и трговачких школа, гимназија, учитељских, пољопривредних или богословских школа. Његовој пажњи, најзад, није измакао ни феномен високошколаца пореклом са села, ма колико мали био њихов број, који је, као податак сам за себе већ говорио много.

У другом делу „Царство неписмености и непросвећености“ колега Исић се углавном бави узрочно-последичном везом између неписмености и непросвећености и напорима државе да „разбије“ ту међузависност. Док је у првом делу књиге у центру његове пажње била школа, најпре основна, али и школовање уопште, у овом делу књиге доминантна пажња је посвећена учитељу као централној фигури у настојањима да се сеоско становништво одлепи од дна на које га је вукла вековна неписменост и непросвећеност. Полазећи од констатације да су неписменост, незнање и непросвећеност били широко распрострањени на српском селу, аутор је анализирао свест државе о потреби народног просвећивања која је постојала али која није адекватно инситуционализована. Према Исићевим истраживањима, јасно је да држава није посветила адекватну пажњу изградњи институција и законске регулативе који је требало да просвећивање сеоског становништва учине ефикасним. Успеху просвећивања на селу нису погодивале ни честе промене учитеља у сеоским школама као ни малобројност организација које су се просвећивањем на селу, у разним видовима, бавиле на иницијативу приватних лица. Услед свега тога, напори који су постојали у виду организованог ваншколског описмењавања одраслих лица, разних поучних предавања, покушаја да се књига укорени у сеоској кући, организовања домаћичких школа и течајева, зимских течајева и покушаја организовања смисленог забавног живота на селу нису уродили плодом. Резултати до којих су сви ти напори довели, према Исићу, могу се окарактерисати као ограничен успех или чак неуспех, иако је било и појединачних охрабрујућих примера.

Трећи део књиге „Верски живот сељаштва“ чини тематски издвојену целину и представља посебну вредност Исићеве књиге. Полазећи од постојања доминантне православне верске опредељености становништва Србије у периоду између два светска рата, аутор не заобилази ни другу најбројнију верску групу у Србији коју су чинили муслимани, пратећи и верски живот њиховог сељаштва. И овде, слично примеру основне школе из првог дела књиге, он полази од инфраструктуре

и материјалне основе на којој се одвијао верски живот сељаштва. Пратећи бројност цркава у односу на број села и њихових становника, и анализирајући положај и улогу сеоског свештенства и верске наставе на селу, он поставља и суштинско питање религиозности и нерелигиозности сељаштва. Даље, разматра утицај вере и верских обичаја на свакодневни живот сељаштва оличен у поштовању постова, празновању верских празника, породичних светковина, крсне славе, сеоске славе, као и њихов утицај на поимање смрти код сељаштва или формирање моралних вредности. Аутор и у овом случају указује на резултате активности цркве на селу и њених настојања да уобичајеним својим деловањем, али и преко богомољачког покрета који је инспирисао владика Николај Велимировић, подигне ниво религиозности сељаштва. Верски живот сељаштва исламске вероисповести анализиран је на сличан начин, почев од наслеђа исламске заједнице, њене унутрашње организације, материјалних услова за деловање оличених у броју и мрежи џамија, бројности и улоге верских службеника до места и улоге исламске верске наставе у основној школи и уопште у просвећивању народа. Верски живот сељаштва исламске вероисповести, као и код православних, приказан је кроз призму поштовања и празновања верских празника, обичаја, веровања, остатака хришћанске традиције у то време још увек присутне међу тим становништвом и улоге коју је вера имала при практиковању друштвених обичаја везаних за рођење и негу деце, склапање брака или сахрану умрлих.

Најзад, у закључку текста дат је концизан преглед изложене материје и још једном потенцирани главни закључци које је аутор извео из подробне анализе великог броја архивских докумената и личног истраживачког искуства бављења овом и сличним темама везаним за сељаштво у Србији и његово просвећивање путем описмењавања и школовања.

Поред основног текста, књига је опремљена и пописом извора и литературе, штампе и периодике који су коришћени приликом њеног писања, као и регистром географских појмова који омогућава лакшу претрагу текста.

Обимна студија Момчила Исића *Сељаштво у Србији. Просветно-културни и верски живот* представља вредан допринос српској историографији. Она поставља суштинска питања о положају сељаштва у Србији у периоду између два светска рата и на та питања нуди научно засноване одговоре. На тај начин, ова књига је себе препоручила пре свега стручној јавности и колегама које истражују исти период српске историје, али не само њима. Она ће свакако бити занимљива и истраживачима из области етнологије, антропологије или социологије религије па и широј читалачкој јавности која жели да сазна нешто више о сељаштву у Србији и његовом положају у прошлости.

Мр Владимир Љ. ЦВЕТКОВИЋ